

STORA FÖRTJÄNSTPRISET TILL JAN GARNERT

Ögonöppnaren

Forskare, författare, kulturhistorisk belysningsexpert, magisk iscensättare och ögonöppnare. Att Stora Förtjänstpriset 2017 går till Jan Garnert känns självklart.

TEXT: *Lotta Jonson* FOTO: *Casper Hedberg*

Han har fått oss att se belysning i större sammanhang och förstå vilken ”betydelse ljus har och har haft för människan och samhället”. Helt enligt prismotiveringen. Det stämmer, kan jag intyga. Hans bok ”Ut ur mörkret”, som kom ut för ett år sedan, satte verkligen tankarna i rörelse. Detta trots att den till stora delar kretsar kring något som är så självklart att ingen tänker på det, om hur världen förändrades med glödlampan. Kanske är det just det uppenbara men bortglömda som eggat fantasin...

– Om vi vill förstå skillnaden mellan då och nu måste vi först och främst tänka ”tid” och ”rum”. Varje dygn har tjugofyra timmar. Dessa timmar har helt olika värde och innebär helt olika möjligheter för den som bara har en lyssticka jämfört med den som äger en glödlampa. Samma sak gäller rummet, den sfär som människan kan verka och röra sig inom. Rummet blev betydligt mindre på kvällarna. Idag tar vi ljuset för självklart, kanske alltför självklart. Men vi vet inte hur framtiden blir, menar Jan Garnert.

HUR DET HELA BÖRJADE

I snart trettio år har det mesta av Jan Garnerts yrkesliv kretsat kring ljus. Han har skrivit om gatubelysning och neonskyltar, mörka städer, kunglig festbelysning på 1800-talet och mycket mer.

Men hur började det? Varför detta ljusintresse?

– Mycket händer av slump även om man i efterhand kan se ett visst mönster, konstaterar han. Våren 1985 letade jag efter ett ämne att fördjupa mig i och forska vidare kring. Jag hade läst etnologi, ville doktorera och

funderade på att skriva om kvacksalvare och botare på 1800-talet, närmast socialhistoriskt sett. Tekniska museet hade samtidigt fått pengar till en bok om Hälsinglands elektrifiering och museets forskningschef frågade mig om inte det var en lockande uppgift. Först sa jag nej tack. Men han gav mig betänketid och underströk att han faktiskt önskade sig en skribent som såg på saken ur ett annorlunda, inte bara tekniskt, perspektiv. Så jag ändrade mig. Insåg att elektricitetens utveckling verkligen handlar om samhälle, ekonomi och kultur. Den är som blodomloppet; allt i miljön omkring oss har med elektriciteten att göra på ett eller annat sätt.

Boken ”Ljus och kraft” var klar några år senare. Resonemanget om ljus och mörker i inledningskapitlet blev fröet till den fortsatta karriären. Fram till detta nu. Avhandlingen ”Anden i lampan” från 1993 innehåller både belysningshistoria och skildringar av hur vardagsliv samt sociala relationer förändrats från 1700-talet och fram till omkring 1930. I den senaste ”Ut ur mörkret” utvecklas berättelsen och fortsätter in i vår egen tid. Den sätter punkt för det sexåriga projektet Ljusår (bekostat av El-Kretsen, där Belysningsbranschen är en av ägarna) som Jan Garnert arbetade med 2009–14. Samtidigt undervisade han både på Konstfack och Ljusdesignutbildningen i Jönköping, gjorde två kortfilmsdokumentärer samt skrev om belysningens sociala och kulturella historia på flera olika ställen. Allt tack vare Ljusår.

– Ljusår och arbetet med ”Ut ur mörkret” gav mig stor frihet. Jag kunde bredda mitt forskningsområde, fördjupa mitt sätt att ar-

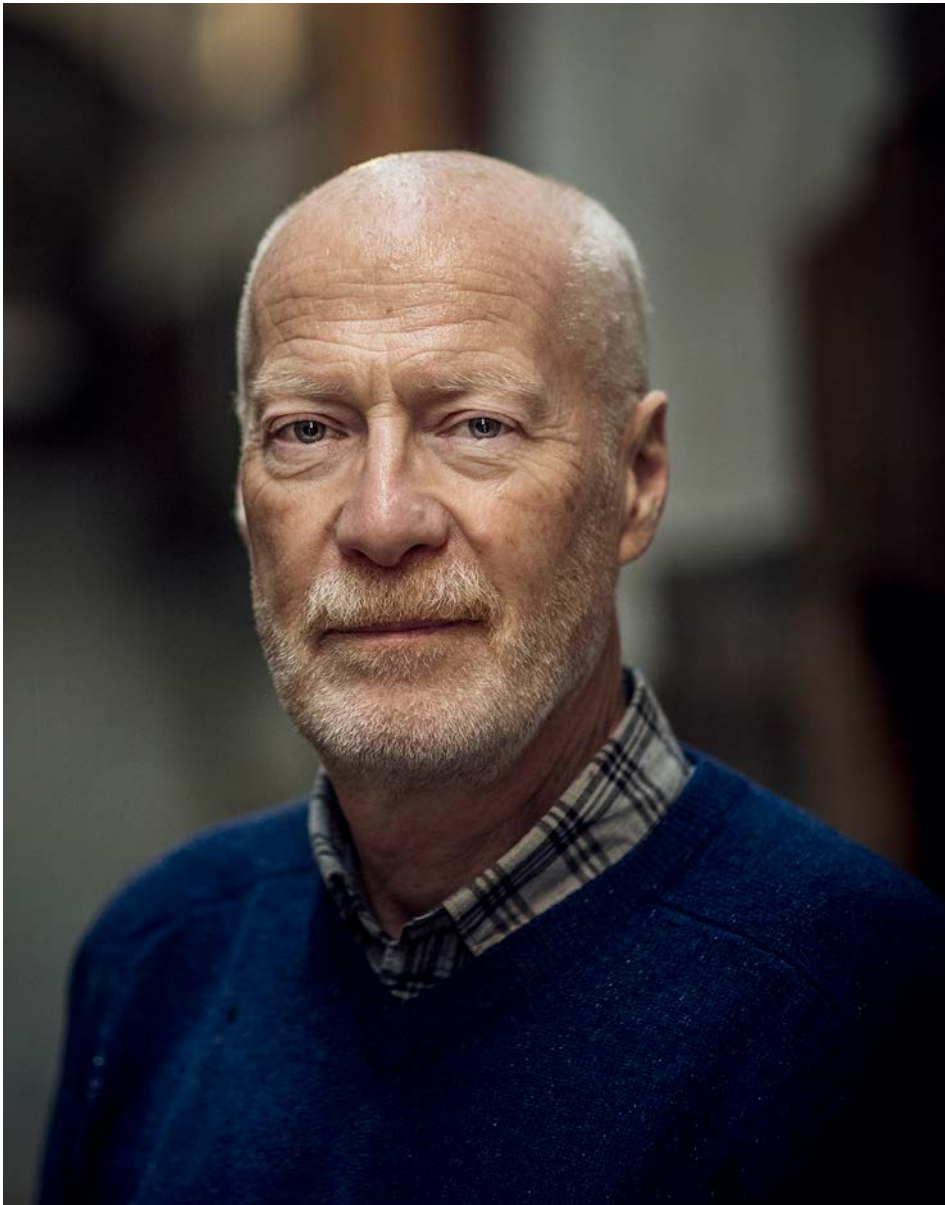
beta. Historia skrivs ju bakifrån, så att säga med facit i hand. Men som etnolog jobbar jag på ett något annat vis, försöker hitta ett ”här och nu”. Fast då. Allt det jag skriver eller visar upp ska skapa en känsla av närvaro i det förflutna. Då måste jag lägga pussel med all möjlig information för att få ihop en så komplex bild som möjligt. Alla ledtrådar går förhoppningsvis att sätta ihop till ett mönster där sådant som var osynligt då det inträffade (därför att det var så självklart) syns i efterhand, berättar Jan Garnert.

VILL VISA HUR MÄNNISKAN PÅVERKATS AV LJUS

Eftersom man inte kan resa i tiden har konsten och konstnärerna haft stor betydelse i forskningsarbetet. Ofta ger bilderna han letar fram läsaren eller åhöraren (Jan Garnert har hållit många föredrag genom åren) en fysisk upplevelse av den tid de utspelar sig i. Men det är inte all konst som duger.

– De flesta konstnärer före år 1900 målar dagsljus men jag behöver hämta mycket av min kunskap från bilder där det finns en ljuskälla. De ska vara målade direkt, inte i efterhand ur minnet långt senare. Och innehållet realistiskt deskriptivt. Rembrandt till exempel är rätt värdelös för min forskning. Han är för modern, han dramatiserar och lägger ljuset var han vill. Carl Larsson däremot är perfekt och likaså Pehr Hilleström.

Konsten ger alltså konkreta kunskaper om hur belysning användes, situationer och rumsligheter. Van Goghs målning ”Potatisärtarna” ger ett tydligt svar på hur många som kunde samsas om ljuset under fotogenlampen. Ivar Arosenius ”Köksinteriör” från 1908 visar ljus och skuggor i fotogenlampans sken och hur det lilla barnet leker med skuggorna.

Jan Garnert är etnolog, teknikhistoriker och Sveriges främsta expert på ljusets och belysningens kulturhistoria.

Juryns motivering

”Genom sitt arbete har Jan Garnert öppnat mångas ögon för belysningens inverkan på människors arbete och fritid och han har även nedtecknat den svenska belysningshistorien. Detta bl.a. genom avhandlingen *Anden i lampan* (1993), boken *Ut ur mörkret* (2016) ett stort antal föreläsningar och två filmer. Han tilldelas priset för att ha gett belysningen och det elektriska ljuset en tydlig plats i Sveriges historia och för att han på ett lättillgängligt sätt beskrivit ljusets betydelse för människan och hennes samhällen.

– Hans arbete har visat belysningens utveckling och betydelse för vårt samhälle under olika epoker i historien och han har också gjort det tillgängligt för långt fler än de som arbetar med belysning. Både med böckerna och, bl.a. med visningarna på Skansen. Jan Garnerts arbete har bidragit med kunskap, om belysningens inverkan på alla människors liv i vardagen, som ger personer verksamma inom belysning extra energi att anstränga sig lite mer varje dag.”

Stora Förtjänstpriset delas ut av Bertil och Britt Svenssons Stiftelse för Belysningsteknik.

Vad är då det underliggande budskapet? Vad vill Jan Garnert förmedla med sin forskning? Och den senaste boken ”Ut ur mörkret”?

– Jag vill ge både mullvadens och örnen perspektiv. Som Tomas Tranströmer säger. Samtidigt. Den mer övergripande ambitionen är att visa hur vårt sätt att leva, tänka och vara som människor påverkas av ljus och mörker och belysning. Som vi lever nu har vi bara gjort en mycket kort tid. Ändå står vi vid ytterligare ett nytt skifte, mycket vad gäller belysning förändras just nu. Jag vill att vi ska se historien och oss själva i ett tidsperspektiv och inte ta något för givet.

När det gäller det mer nära perspektivet pekar Jan Garnert på hur teknik, entreprenörer, designer, konsumenter samt andra aktörer av allehanda slag påverkar utvecklingen. Hur tidsandan kommer och

går, hur till exempel det elektriska ljuset på sågverken installerades av ekonomiska skäl så att kvällsskiftet kunde förlängas. Han ger en bild av tankarna bakom 1930-talets ljushygien, funktionalismen, folkhemmets ideologi fram till 1960-talets armaturdesign samt vidare ända fram till LED och dagens ljusdesign.

– En högsta önskan hos mig som författare handlar ju inte om att läsaren ska komma ihåg allt. Däremot hoppas jag läsningen stimulerar till egna funderingar och ger nya synvinklar på livet. Det jag skriver ska ha relevans i nuet. Jag skriver för både personer som jobbar med belysning och vanliga dödliga.

Men stopp, jag tror vi måste backa bandet en aning. Nu låter det som om Jan Garnert mest suttit vid forskarpulpeten och letat

efter trådar till sin etnologiska väv. Nej, inte alls. Tvärtom har han iscensatt historien åtskilliga gånger. På Skansen till exempel. Nästan varje år har han haft en programpunkt där tre olika gårdar från skilda tider och miljöer fungerat som spelplan. En handfull deltagare har fått vandra mellan husen och provat på. Fått sitta, lyssna och känna vad ett talgljus, en lyssticka respektive en oljelampa betyder för seende, hörsel och luktsinne. Och i samband med millenniefirandet i Stockholm fick han möjlighet att gestalta nattens historia i staden. Hur såg de mörka timmarna ut? Under fyra kvällar stängdes Stora Hoparegränd i Gamla stan av och mörklades. En krog med 1700-talsinredning byggdes upp. En gång var femtonde minut fick tjugo personer komma in, lajvare i tidsenliga kläder lotsade dem vidare till

Jan Garnert har skrivit om gatubelysning och neonskyltar, mörka städer, kunglig festbelysning på 1800-talet och mycket mer.

krogen och sedan ut i den svarta gränden igen. Arrangemanget blev succé. Idén vore värd att bygga vidare på, eller hur? En pedagogisk fullträff, helt enkelt.

Tror du folk tänkte på ett annat sätt förr när mörkret var massivt och det bara fanns ett talgljus att lysa upp rummet med? Man kan ju tänka sig att vissa religiösa föreställningar försvunnit i och med att mörkret skingrats. Har vi kanske fått färre spöken?

– Nja, spöken handlar ju inte om mörker först och främst utan om rädslan för det okända. De har bara bytt gestalt, idag finns de i sjukdomar och annat. Däremot är den psykosociala situationen helt förändrad. Och vad det innebär att vara människa, att leva och tänka. Om du och jag hade bestämt träff i november för ett par hundra år sedan hade vi troligen setts mitt på dagen annars hade jag förmodligen inte kunnat ta mig hem efteråt. Helt andra villkor alltså.

VART ÅR VI PÅ VÄG?

Det elektriska ljuset förenklar livet, ingen tvekan om det. Med ett bättre ljus ökade livskvaliteten för miljoner människor. Och nu tar vi ljuset för givet. På senare tid har dock en och annan varningsklocka ringt; alltför stark fasadbelysning kan förstöra

fladdermössens livsbetingelser till exempel. "Vart är vi på väg?" frågar Jan Garnert i sista kapitlet av "Ut ur mörkret" och redogör för läget just nu men resonerar också kring vårt behov av ljus och mörker.

– Belysning kan betyda både nattlampa till tröst, stickande förhörslyg eller strålkastare i ett fångläger. Inom belysningsbranschen pågår intressanta och viktiga diskussioner om vad som är bra och dåligt. För människors hälsa till exempel. På konferenser och seminarier träffas konkurrerande företag och byter erfarenheter. Där delar psykologer, designer, arkitekter, stadsplanerare, ingenjörer och forskare inom medicinska discipliner ny kunskap. Sista ordet absolut inte sagt än.

Till slut kan jag inte låta bli att undra över hur Jan Garnert själv har det med belysningen där hemma.

– Skomakarens barn går i trasiga skor, heter det enligt ordspråket. Lite är det nog så med mig också. Fast jag har flera lampor som jag tycker väldigt mycket om. En favorit är Poul Henningsens "Tallerken". Den ritade han 1958, samtidigt med den vi i Sverige kallar "Kotten" för restaurang Langelinie-paviljongen i Köpenhamn. Den är listigt konstruerad och ger ett både perfekt och fint ljus. Vacker både tänd och otänd. ✨

Smakprov ur Jan Garnerts CV:

- Har varit forskningssamordnare på Tekniska museet.
- Under flera år lärare i "Teknisk förändring och kulturella och sociala processer" vid KTH.
- Drev projektet Ljusår vid Stockholms stadsmuseum 2009–14.
- Affilierad professor i belysningens kulturhistoria vid Konstfack 2012–16.
- Författare till bland annat böckerna "Anden i lampan", "Stockholmsnatt", "I dialog med historien" samt "Ut ur mörkret", 2016. [Recenserad i Ljuskultur 6/16].
- Kulturhistorisk belysningsexpert på ÅF Lighting.
- Gjorde tillsammans med filmaren Göran Gunér två filmer om belysningshistoria och ljuskvalitet: "Ut ur mörkret", 2011, och "Alltid ljus", 2013. Den senare har visats på SVT flera gånger.

TÄVLING

Vinn "Ut ur Mörkret"

Ljuskultur firar Jan Garnerts utmärkelse i samarbete med förlaget Historiska Media och lottar ut 3 exemplar hans bok "Ut ur mörkret".

Om boken: Tiden före fotogenlampor och elektriskt ljus var som att leva i en dagvärld och en nattvärld, där belysningen var ljuspunkter i ett omgivande mörker. Människorna och samhället var beroende av dagsljuset på ett sätt som idag kan kännas ofattbart.

Ut ur mörkret är berättelsen om vägen från historiens mörker till vår egen lysande tid. Hur vi genom tiderna tänt talgljus och fotogenlampor för att sedan på 1910-talet revolutioneras av det elektriska ljuset.

Mejla ditt namn och din adress till info@ljuskultur.se och skriv: "Utlottning ut ur mörkret" på ämnesraden så är du med i utlottningen.

Det blev stående ovationer på Ljusedagen när årets pristagare avslöjades!

NYHET

OptoDrive® Clara AC IP65

VATTENSÄKER LED

- IP65 klassad LED-modul för utomhusarmaturer.
- Enkel montering, ytterligare kapsling behövs ej.
- Inget behov av drivare. 230VAC in.
- Designad och utvecklad i Sverige.

OPTOGA

WWW.OPTOGA.COM